

Jolanta Kramarz

Uniwersytet SWPS

ORCID: 0009-0002-7461-7268

Marek Drogosz

Uniwersytet SWPS

ORCID: 0000-0002-1130-0119

Ukryte stereotypy i uprzedzenia wobec osób niewidomych w Polsce

Streszczenie

Ludzie różnią się sposobem, w jaki postrzegają członków grup mniejszościowych. Jedną z grup mniejszościowych są osoby niewidome. Celem badań była analiza treści stereotypu i uprzedzenia w stosunku do osób niewidomych w Polsce. Wyniki badania (N=259) wykazały istnienie stereotypu paternalistycznego charakteryzującego się wysokim ciepłem i niską kompetencją, który na ogół jest wyrażany niejawnie ze względu na normę społeczną niepozwalającą otwarcie podważać kompetencji osób niewidomych. W związku z tym stereotypem osoby niewidome postrzegane są jako bezbronne i podporządkowane. Ponadto stereotyp jest silniej wyrażany, kiedy badani mówią o poglądach innych ludzi, a nie o swoich poglądach, prawdopodobnie dlatego, iż norma społeczna nie pozwala im źle mówić o osobach niewidomych. Oprócz tego nasilenie stereotypowych przekonań o osobach niewidomych zależy od orientacji światopoglądowo-politycznej osób badanych. Zaś to, co społeczeństwo myśli o osobach niewidomych, może mieć wpływ na ich wykluczenie w zakresie aktywności społecznej i zawodowej.

Słowa kluczowe:

stereotypy, uprzedzenia, model treści stereotypu, norma społeczna, osoby niewidome

Hidden Stereotypes and Prejudice Towards Blind People in Poland

Abstract

People differ in how they perceive members of minority groups. One of the minority groups is blind people. The aim of the research was to analyze the content of stereotypes and prejudice towards blind people in Poland. The results of the study (N=259) showed the existence of a paternalistic stereotype characterized by high warmth and low competence, which is generally expressed implicitly due to social norms that do not allow openly questioning the competence of blind people. Therefore, blind people are perceived as helpless and submissive. In addition, the stereotype is more strongly expressed when participants talk about the views of others rather than their own, probably because social norms do not allow them to speak negatively about blind people.

Furthermore, the intensity of stereotypical beliefs about blind people depends on the ideological-political orientation of the participants. What society thinks about blind people can also have an impact on their exclusion from social and professional activities.

Keywords:

stereotypes, prejudice, stereotype content model, social norm, blind people

Wprowadzenie

Osoby niewidome należą do jednej z grup mniejszościowych¹. Według Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 roku w Polsce żyje ponad 155 tysięcy osób, które deklarują, że przyczyną ich niepełnosprawności jest schorzenie wzroku. Rzadko je spotykamy, bo nie biorą pełnego udziału w życiu społecznym. Czy jednak to, co ludzie o nich myślą, może mieć wpływ na ich wykluczenie? W tym artykule podejmiemy próbę odpowiedzi na to pytanie.

Kiedy mówimy o trudnościach, z jakimi mierzą się ludzie niewidomi, myślimy w pierwszym rzędzie o dysfunkcjach ich organizmów. Warto jednak również zbadać, jaki wpływ na ich funkcjonowanie wywierają stereotypy podzielane przez społeczeństwo. Według Konwencji ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych² „do osób niepełnosprawnych zalicza się te osoby, które mają długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną lub w zakresie zmysłów, co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami”. Oznacza to, że niepełnosprawność, w tym sensoryczna, wynika z interakcji pomiędzy cechami biologicznymi ludzi a barierami, które wpływają na ich funkcjonowanie³. Elementem tych barier, a zarazem przyczyną wykluczania osób z niepełnosprawnościami w dużej mierze nie są ich deficyty, ale negatywny obraz w społeczeństwie⁴. Ten obraz powoduje, że od osób z niepełnosprawnościami społeczeństwo oczekuje bierności i podporządkowania, ponieważ niepełnosprawność dotyczy również relacji z otoczeniem społecznym⁵.

¹ E. Barnes, *The minority body: A theory of disability*, Oxford University Press, 2016; A. Ostrowska, *Syndrom niepełnosprawności w Polsce: bariery integracji*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, 1996; E. C. Wertlieb, *Minority group status of the disabled*. *Human Relations* 1985, Nr 38(11), s. 1047–1063

² Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?i-d=WDU20120001169>, [dostęp z dnia: 02.05.2023]

³ A. Twardowski, *Społeczny model niepełnosprawności – analiza krytyczna*, „Studia Edukacyjne” 2018, Nr 48, s. 97–114

⁴ K. Albin, *Wcielić się nie znaczy zrozumieć. Krytyczna refleksja o symulacjach niepełnosprawności*, *Zrozumieć niepełnosprawność. Problemy, badania, refleksje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2021, s. 155–169; N. M. Heydarian, *Development and Validation of a Measure Assessing Blind Patients' Perceptions of Their Healthcare Providers' Stereotype Content*, The University of Texas at El Paso, 2018; A. Ostrowska, *Niepełnosprawni w społeczeństwie: postawy społeczeństwa polskiego wobec ludzi niepełnosprawnych (raport z badań)*, 1994; D. Żuchowska-Skiba, *Integracja, emancypacja czy afirmacja? Tożsamości osób z niepełnosprawnościami we współczesnej Polsce*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2018, Nr 14(3), s. 12–28

⁵ D. Gałuszka, D. Żuchowska-Skiba, *Niepełnosprawność w grach wideo – omówienie na przykładach wybranych wirtualnych postaci*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2018, Nr 14(3), s. 92–112; D. Żuchowska-Skiba, *Integracja, emancypacja czy afirmacja? Tożsamości osób z niepełnosprawnościami we współczesnej Polsce*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2018, Nr 14(3), s. 12–28

Goffman⁶ dostrzegał istotną rolę wpływu spostrzegania społecznego na sytuację ludzi niewidomych. Uważał, że ich inność w odbiorze społecznym pełni funkcję piętna, naznaczenia, gdyż brak wzroku jest bardziej widoczny aniżeli inne rodzaje stygmatu. Ponadto osoby niewidome poprzez używanie białej laski całkowicie ujawniają swoją niepełnosprawność wzrokową, zaś brak kontaktu wzrokowego podczas porozumiewania się z nimi jeszcze bardziej zakłóca relację społeczną. W konsekwencji napiętnowania osoby niewidome spostrzegane są jako gorsze i uczą się funkcjonowania w takiej roli⁷.

Podstawą teoretyczną przedstawionych badań jest model treści stereotypu⁸, który pozwala zobiektywizować badany stereotyp poprzez porównanie go do stereotypów innych grup. Zakłada on, że najważniejsze wymiary, na których można opisać stereotyp każdej grupy społecznej, to kompetencja i ciepło. Wysoki poziom kompetencji oznacza skuteczność i konkurencyjność działań: asertywność, aktywność zawodową, samorealizację, rywalizację, podczas gdy wysoki poziom ciepła oznacza empatię, opiekuńczość, wspieranie, otwartość wobec innych. Ciepło określane jest również jako wymiar moralności, wspólnotowości lub kobiecości, zaś kompetencje – jako wymiar sprawczości lub męskości. Niski poziom każdego z tych wymiarów można opisać za pomocą cech przeciwnych wobec przedstawionych powyżej.

Choć model treści stereotypu jest główną podstawą teoretyczną badań przedstawionych w niniejszym artykule, to opierają się one także na jego rozwinięciu, czyli na tzw. mapie uprzedzeń⁹. Mapa uprzedzeń łączy cztery główne rodzaje stereotypów (pozytywny, negatywny, paternalistyczny i zawistny) z charakterystycznymi dla nich reakcjami emocjonalnymi i intencjami behawioralnymi w następujący sposób:

- stereotyp pozytywny (który przypisuje danej grupie wysokie ciepło i wysokie kompetencje); mapa łączy z przejawianymi wobec tej grupy reakcjami emocjonalnymi

⁶ E. Goffman, *Stigma: notes on the management of spoiled identity*, Touchstone, 1963

⁷ K. Pietrowiak, *Świat po omacku. Etnograficzne studium (nie)widerzenia i (nie)sprawności*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019

⁸ S. T. Fiske, *Intergroup biases A focus on stereotype content. Current opinion in behavioral sciences*, 2015, Nr 3, s. 45–50; A. J. C. Cuddy, S. T. Fiske, P. Glick, J. Xu, *A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition*, *Journal of Personality and Social Psychology* 2002, Nr 82(6), s. 878–902; M. S. North, S. T. Fiske, *Act your (old) age: Prescriptive, ageist biases over succession, consumption, and identity*, *Personality and Social Psychology Bulletin* 2013, Nr 39(6), s. 720–734; A. E. Abele, B. Wojciszke, *Communal and agentic content in social cognition: A dual perspective model*, *Advances in Experimental Social Psychology* 2014, Nr 50, s. 195–255; A. E. Abele, B. Wojciszke, *Agency and communion from the perspective of self versus others* 2007, *Journal of Personality and Social Psychology*, Nr 93(5), s. 751; A. J. C. Cuddy, S. T. Fiske, P. Glick, *The BIAS map: Behaviors from intergroup affect and stereotypes*, *Journal of Personality and Social Psychology* 2007; A. J. C. Cuddy, S. T. Fiske, P. Glick, *Warmth and competence as universal dimensions of social perception: The stereotype content model and the BIAS Map*, *Advances in Experimental Social Psychology* 2008, Nr 40, s. 61–149; B. Wojciszke, M. A. Szlendak, *Skale do pomiaru orientacji sprawczej i wspólnotowej*, „Psychologia Społeczna” 2010, Nr 5(1), s. 57–69

⁹ A. J. C. Cuddy, S. T. Fiske, P. Glick, *The BIAS map: Behaviors from intergroup affect and stereotypes*, *Journal of Personality and Social Psychology* 2007; A. J. C. Cuddy, S. T. Fiske, P. Glick, *Warmth and competence as universal dimensions of social perception: The stereotype content model and the BIAS Map*, *Advances in Experimental Social Psychology* 2008, Nr 40, s. 61–149; M. Winiewski, *Ciepło i kompetencja jako struktura treści stereotypów. Modyfikacja i aplikacja modelu BIAS map*, 2013

i intencjami behawioralnymi, na które składa się podziw dla grupy i intencje stowarzyszania się z nią;

- stereotyp negatywny (niskie ciepło i niskie kompetencje); mapa łączy z pogardą do grupy i intencjami ignorowania lub szkodenia jej;

mapa obejmuje też dwa stereotypy ambiwalentne, czyli mieszane:

- stereotyp paternalistyczny (wysokie ciepło, niskie kompetencje); mapa uprzedzeń łączy z litością do grupy i intencjami pomagania lub ignorowania przedstawicieli grupy¹⁰;
- stereotyp zawistny (niskie ciepło, wysokie kompetencje); mapa łączy z zazdrością do grupy i intencjami jej atakowania lub podporządkowania¹¹.

Kolejną podstawą teoretyczną prezentowanych badań jest teoria normy społecznej. W literaturze dostrzegany jest związek pomiędzy nią a stereotypami oraz uprzedzeniami. Crandall i współpracownicy¹² dowiedli, że uprzedzenia wydają się powszechniejsze, kiedy mierzy się je dyskretnie, gdyż ulegają tłumieniu wskutek internalizacji norm społecznych. W jednym z badań autorzy ci wykazali, że na 105 grup, które badani oceniali pod kątem normatywnej akceptacji uprzedzeń, negatywne uczucia są najbardziej niedopuszczalne wobec osób niewidomych¹³. Ponadto badacze zauważyli, że współcześnie ludzie rzadziej przejawiają uprzedzenia klasyczne (jawne), a częściej współczesne (ukryte) w odniesieniu do osób z niepełnosprawnościami, ponieważ czują, że jawnie nie powinni tych uprzedzeń wyrażać¹⁴. Jednak tłumienie uprzedzeń wiąże się tylko z ekspresją werbalną, a nie wpływa na emocje i zmiany postaw; wręcz nawet jeszcze skuteczniej uzasadnia dyskryminację¹⁵. W związku z powyższym założono na potrzeby niniejszych analiz, że uprzedzenia wobec osób niewidomych będą właśnie wyrażane dyskretnie.

Wprawdzie największe polskie badanie, dotyczące relacji międzygrupowych – Polski Sondaż Uprzedzeń – nie obejmuje percepcji społecznej grupy osób niewidomych, ale ujawnia wewnątrzpolskie podziały klasowe i światopoglądowe, które mają wpływ na percepcję innych grup społecznych¹⁶, a być może mają wpływ również na percepcję osób niewidomych. Co więcej – kolejne edycje tego badania ukazują trend nasilania się

¹⁰ N. M. Heydarian, *Development and Validation of a Measure Assessing Blind Patients' Perceptions of Their Healthcare Providers' Stereotype Content*, The University of Texas at El Paso, 2018; M. S. North, S. T. Fiske, *Act your (old) age: Prescriptive, ageist biases over succession, consumption, and identity*, *Personality and Social Psychology Bulletin* 2013, Nr 39(6), s. 720–734

¹¹ M. H. Lin, V. S. Y. Kwan, A. Cheung, *Stereotype content model explains prejudice for an envied out-group: Scale of anti-Asian American stereotypes*, *Personality and Social Psychology Bulletin* 2005, Nr 31(1), s. 34–47

¹² C. S. Crandall, A. Eshleman, L. O'Brien, *Social norms and the expression and suppression of prejudice: The struggle for internalization*, *Journal of Personality and Social Psychology* 2002, Nr 82(3), s. 359

¹³ C. S. Crandall, A. Eshleman, L. O'Brien, *Social norms and the expression and suppression of prejudice: The struggle for internalization*, *Journal of Personality and Social Psychology* 2002, Nr 82(3), s. 359

¹⁴ N. Akrami, B. Ekehammar, R. Bergh, *Generalized prejudice: Common and specific components*, *Psychological Science* 2011, Nr 22(1), s. 57–59; C. S. Crandall, A. Eshleman, L. O'Brien, *Social norms and the expression and suppression of prejudice: The struggle for internalization*, *Journal of Personality and Social Psychology* 2002, Nr 82(3), s. 359

¹⁵ J. Pietrzak, M. Mikołajczak, *Seksizm w Polsce*, Uniwersytet Warszawski: Uprzedzenia w Polsce, 2015, pobrano: 03.2020

¹⁶ A. Stefaniak, M. Bilewicz, M. Winiewski, *Uprzedzenia w Polsce*, Warszawa, Wydawnictwo Liberi Libri, 2015

związku pomiędzy poglądami politycznymi a radykalizowaniem się przekonania Polaków o prawicowej orientacji¹⁷. Dlatego można założyć, że polaryzacja przekonania w zakresie orientacji światopoglądowo-politycznej Polaków¹⁸ będzie wpływała również na percepcję osób niewidomych.

Sposób, w jaki ludzie postrzegają niewidomych, może mieć wpływ na postawy wobec tych osób oraz na ich rolę społeczną¹⁹, gdyż stereotypy są nie tylko nośnikiem wiedzy o grupie, ale także usprawiedliwiają uprzedzenia i sposób jej traktowania²⁰. W literaturze z pogranicza psychologii, socjologii i pedagogiki dość często bada się treści stereotypów i przekonania na temat osób niewidomych²¹. Według Wolińskiej²² aż 75% osób zgadza się z twierdzeniem, że osoby z niepełnosprawnościami są negatywnie postrzegane w społeczeństwie, a także czują się osamotnione i nierozumiane, mają obniżoną samoocenę, trudniej im zdobyć wykształcenie i znaleźć pracę.

Brakuje dogłębnych badań w ujęciu psychologii społecznej, poświęconych społecznym stereotypom na temat osób niewidomych. Do tego wniosku dochodzą na przykład Czerwińska²³ i Heydarian²⁴. Przykładowo, jedynie w pierwszym badaniu Fiske i współpracowników²⁵, dotyczącym stereotypów funkcjonujących w społeczeństwie w odniesieniu do osób z grup mniejszościowych, okazało się, że osoby niewidome były postrzegane przez pryzmat stereotypu paternalistycznego. Jednak kolejne badania, przedstawione w owym artykule, nie uwzględniały już tej grupy. Również Heydarian²⁶ podjęła próbę analizy stereotypów na temat osób niewidomych, ale pod tym względem badała wyłącznie przekonania samych osób niewidomych.

¹⁷ A. Stefaniak, M. Winiewski, *Uprzedzenia w Polsce 2017. Oblicza przemocy międzygrupowej*, Warszawa, Liberi Libri, 2018

¹⁸ M. Drogosz (red.), *Podzielony umysł społeczny. Polacy po ćwierćwieczu demokracji*, Warszawa, Liberi Libri, 2018

¹⁹ S. Bedyńska, J. Dreszer, *Wyśmiej stereotyp! Czynniki redukujące zagrożenie stereotypem*, „Psychologia Społeczna” 2006, Nr 2(2); C. R. Pennington, D. Heim, A. R. Levy, D. T. Larki, *Twenty Years of Stereotype Threat. A Review of Psychological Mediators*, PLoS one 2016, Nr 11(1); K. Pietrowiak, *Świat po omacku. Etnograficzne studium (nie)widzenia i (nie)sprawności*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019

²⁰ C. S. Crandall, A. J. Bahns, R. Warner, M. Schaller, *Stereotypes as justifications of prejudice*, *Personality and Social Psychology Bulletin* 2011, Nr 37(11), s. 1488–1498

²¹ K. Czerwińska, *Stereotypy i uprzedzenia wobec osób niewidomych i słabo widzących – przegląd badań*, „Wychowanie na co dzień” 2007, Nr 7/8, s. 12–16; GFK Polonia, 2012; A. Ostrowska, *Niepełnosprawni w społeczeństwie: postawy społeczeństwa polskiego wobec ludzi niepełnosprawnych (raport z badań)*, 1994

²² J. Wolińska, *Percepcja społeczna, stereotyp niepełnosprawności – perspektywa aktora i obserwatora*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – „Pedagogia-Psychologia”* 2015, Nr 28(1), s. 45

²³ K. Czerwińska, *Stereotypy i uprzedzenia wobec osób niewidomych i słabo widzących – przegląd badań*, „Wychowanie na co dzień” 2007, Nr 7/8, s. 12–16; K. Czerwińska, *Proces stawiania się Innym – bohater filmu fabularnego tracący wzrok*, „Kultura i Edukacja” 2019, 1(123), s. 296–311

²⁴ N. M. Heydarian, *Development and Validation of a Measure Assessing Blind Patients' Perceptions of Their Healthcare Providers' Stereotype Content*, The University of Texas at El Paso, 2018

²⁵ A. J. C. Cuddy, S. T. Fiske, P. Glick, J. Xu, *A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition*, *Journal of Personality and Social Psychology* 2002, Nr 82(6), s. 878–902

²⁶ N. M. Heydarian, *Development and Validation of a Measure Assessing Blind Patients' Perceptions of Their Healthcare Providers' Stereotype Content*, The University of Texas at El Paso, 2018

Analiza wizerunku społecznego osób niewidomych ma ważne znaczenie dla szukania metod przeciwdziałających ich wykluczaniu. Toteż badania przekonają o osobach niewidomych mogą rzucać nowe światło na przyczyny trudności przy pełnieniu przez nie ról, w tym rodzinnych (Heydarian, 2018) i zawodowych (Śleboda, 2012), zaś kontynuacja badań może stać się podstawą efektywnych strategii włączania tych osób do społeczeństwa otwartego.

Niniejszy artykuł jest próbą wypełnienia luki w badaniach zawartości stereotypu i treści uprzedzenia wobec osób niewidomych w Polsce.

Celem przedstawionych tu badań była analiza treści stereotypu i określenie, czy reakcje emocjonalne i behawioralne wobec nich potwierdzają założenia modelu treści stereotypu²⁷ oraz mapy uprzedzeń²⁸. Celem było także potwierdzenie wpływu normy społecznej na stereotypy i uprzedzenia względem osób niewidomych²⁹, a także zbadanie wpływu moderacji orientacją światopoglądowo-polityczną³⁰, na nasilenie się tych stereotypów i uprzedzeń (analiza moderacji w badaniach psychologicznych odnosi się do procesu badania interakcji między zmiennymi w celu zrozumienia, kiedy ta zmienna ma mniejszy lub większy wpływ na badane związki). Postawiono następujące hipotezy, które zostały przetestowane w badaniu:

HIPOTEZA 1: Osoby niewidome w Polsce są postrzegane poprzez pryzmat wymiarów wysokiego ciepła i niskich kompetencji (stereotyp paternalistyczny).

HIPOTEZA 2: Osoby widzące kierują się litością w stosunku do osób niewidomych oraz unikają z nimi kontaktów.

HIPOTEZA 3: Osoby widzące niejawnie wyrażają uprzedzenia względem osób niewidomych.

HIPOTEZA 4: Moderatorem nasilenia stereotypów i uprzedzeń względem osób niewidomych jest orientacja światopoglądowo-polityczna.

W przedstawionym badaniu sprawdzano stereotypy i uprzedzenia w schemacie eksperymentalnym, poprzez manipulację obrazem osoby niewidomej (grupa eksperymentalna), porównując go z obrazem osoby, o której wzroku nie podano informacji, w domyśle widzącej (grupa kontrolna). Badano zarówno, jak badani myślą o osobach niewidomych i jak badani myślą o postrzeganiu osób niewidomych przez innych ludzi. Rezultatem tego badania była analiza treści stereotypu i uprzedzenia, a także czy stereotyp ten jest wyrażany jawnie, czy w sposób ukryty. Do badania użyto następujących narzędzi: (1) czterech Skali Cech, które służyły do badania jawnych stereotypów i uprzedzeń, (2) narzędzia opartego na Mapie Uprzedzeń³¹, służącej do zbadania stereotypów i uprzedzeń niejawnych, gdyż pytano o to, co inni ludzie myślą, czują i jakie mają intencje

²⁷ A. J. C. Cuddy, S. T. Fiske, P. Glick, J. Xu, *A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition*, Journal of Personality and Social Psychology 2002, Nr 82(6), s. 878–902

²⁸ A. J. C. Cuddy, S. T. Fiske, P. Glick, *The BIAS map: Behaviors from intergroup affect and stereotypes*, Journal of Personality and Social Psychology 2007

²⁹ C. S. Crandall, A. Eshleman, L. O'Brien, *Social norms and the expression and suppression of prejudice: The struggle for internalization*, Journal of Personality and Social Psychology 2002, Nr 82(3), s. 359

³⁰ A. Stefaniak, M. Bilewicz, M. Winiewski, *Uprzedzenia w Polsce*, Warszawa, Wydawnictwo Liberi Libri, 2015

³¹ A. J. C. Cuddy, S. T. Fiske, P. Glick, *The BIAS map: Behaviors from intergroup affect and stereotypes*, Journal of Personality and Social Psychology 2007

wobec przedstawicieli tych grup, (3) Skali Postaw Klasycznych i Współczesnych Wobec Osób Niewidomych³², służącej do pomiaru jawnych i niejawnych uprzedzeń w stosunku do osób niewidomych oraz do porównania tych uprzedzeń między sobą.

Pierwsza część badania składała się z ośmiu skali: orientacji sprawczej i wspólnotowej, a także ciepła i kompetencji. Jest to 40 przymiotników, którymi badani opisali osoby niewidome posługując się czterostopniową skalą Likerta. Za pomocą tej skali oceniali określenie jako: 1 – zdecydowanie nieadekwatne, 2 – raczej nieadekwatne, 3 – raczej adekwatne, 4 – zdecydowanie adekwatne.

Polska wersja dwóch pierwszych z tych skali: skali orientacji sprawczej i orientacji wspólnotowej została opracowana przez Wojciszke i Szlendak³³ w oparciu o metodę Bakana³⁴, którą rozwinęła Helgeson³⁵. Skale orientacji sprawczej i orientacji wspólnotowej mierzą dwie cechy osobowości: orientację sprawczą, która jest definiowana jako koncentracja na sobie i własnych celach, a także orientację wspólnotową, definiowaną jako koncentracja na innych ludziach i relacjach interpersonalnych³⁶. Wykorzystanie zarówno tych skali, jak i skali ciepła i kompetencji, pozwoliło dokonać pomiaru percepcji osób niewidomych za pomocą dwóch uniwersalnych wymiarów spostrzegania społecznego.

Skale ciepła i kompetencji zostały pierwotnie zastosowane przez Fiske i współpracowników³⁷ – twórców modelu treści stereotypu. Służyły im do zbadania stereotypów względem różnych grup wewnątrz społeczeństwa amerykańskiego i ujmowały interakcje międzygrupowe oraz spostrzeganie tych grup przez pryzmat wymiarów: ciepła, czyli intencji, a także kompetencji, czyli zdolności do realizacji celów.

Kolejne narzędzie zastosowane w badaniu, to skala oparta na mapie uprzedzeń. Wykorzystuje ona pytania, które w pierwotnej wersji zostały zadane badanym w ramach wywiadu telefonicznego³⁸. W badaniu przedstawianym w tym artykule zapytano przy użyciu skali o poglądy innych ludzi na temat statusu społecznego grupy osób niewidomych, a także o stereotypy i emocje oraz zachowania w stosunku do niej. Założono, że badani wyrażą silniejsze przekonania w odniesieniu do percepcji społecznej osób niewidomych, kiedy będą się wypowiadali o tym, co myślą i czują inni ludzie.

Ostatnie narzędzie, wykorzystane w badaniu – Skala postaw wobec osób niewidomych, bada dwie formy postaw: (1) klasyczną, czyli jawną i rażącą oraz (2) współczesną, czyli ukrytą i dyskretną. Pierwotnie skala ta została opracowana w wersji angielskojęzycznej

³² N. Akrami, B. Ekehammar, M. Claesson, K. Sonnander, *Classical and modern prejudice: Attitudes toward people with intellectual disabilities*, Research in developmental disabilities 2006, Nr 27(6), s. 605–617

³³ B. Wojciszke, M. A. Szlendak, *Skale do pomiaru orientacji sprawczej i wspólnotowej*, „Psychologia Społeczna” 2010, Nr 5(1), s. 57–69

³⁴ 1966

³⁵ 2003

³⁶ B. Wojciszke, M. A. Szlendak, *Skale do pomiaru orientacji sprawczej i wspólnotowej*, „Psychologia Społeczna” 2010, Nr 5(1), s. 57

³⁷ A. J. C. Cuddy, S. T. Fiske, P. Glick, J. Xu, *A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition*, Journal of Personality and Social Psychology 2002, Nr 82(6), s. 878–902

³⁸ A. J. C. Cuddy, S. T. Fiske, P. Glick, *The BIAS map: Behaviors from intergroup affect and stereotypes*, Journal of Personality and Social Psychology 2007

i miała na celu badanie postaw wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną³⁹. W niniejszym badaniu treść pozycji tej skali, była użyta w dosłownym tłumaczeniu, z wyjątkiem pojęcia „osoby z niepełnosprawnością intelektualną”, które zastąpiono pojęciem „osoby niewidome”. Również pytania zostały analogicznie przyporządkowane do skali uprzedzeń klasycznych bądź współczesnych, jak w tłumaczonym narzędziu. To też w prezentowanym badaniu także uzyskano wysoki wynik dobroci psychometrycznej tego narzędzia (dla skali uprzedzeń klasycznych Alfa Cronbacha wynosiło 0,75, a dla skali uprzedzeń współczesnych – 0,78). Dlatego wydaje się, że w przyszłości ta skala mogłaby znaleźć szersze zastosowanie do badania postaw wobec osób niewidomych.

Badania postaw w odniesieniu do grupy osób z niepełnosprawnością intelektualną ujawniły, że dwie formy uprzedzeń: klasyczna i współczesna, różnią się, ale także korelują między sobą. W części badającej postawy współczesne wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną wyróżniono 3 elementy przekonań: zaprzeczenie ciągłej dyskryminacji, przeciwstawianie się żądaniom grup mniejszościowych i niechęć do przysług świadczonych na rzecz tych grup.

Skala postaw względem osób z niepełnosprawnością intelektualną nawiązywała do badań seksizmu i rasizmu, które ujawniały, że obecnie maleje skłonność do bezpośredniego, jawnego wyrażania uprzedzeń, a wzrasta skłonność do wyrażania uprzedzeń w sposób subtelny i społecznie akceptowalny, czyli zgodny z normą społeczną.

W zaprezentowanym tu badaniu użyto również dwóch pozycji do pomiaru prawicowości – lewicowości, za pomocą których badani ocenili oddzielnie poziom swojej orientacji politycznej i oddzielnie światopoglądowej (od zdecydowanie lewicowej do zdecydowanie prawicowej na skali sześciostopniowej). Założono bowiem, że orientacja światopoglądowa nie zawsze pokrywa się z orientacją polityczną. Taką właśnie prawidłowość ujawniły badania Skarżyńskiej i Henne⁴⁰ (2011), w których wykazano, że indywidualne zasoby psychologiczne Polaków mają związek z wyznawanymi przez nich poglądami politycznymi, ale nie są tożsame. Ostatecznie okazało się jednak, że uzyskane w badaniu wyniki dla obydwu orientacji korelowały między sobą tak silnie ($r=0.79$, $p<.001$), iż uzasadnione było zastosowanie ujednoliconego wskaźnika orientacji polityczno-swiatopoglądowej. W związku z tym uśredniono deklaracje osób badanych w odniesieniu do orientacji światopoglądowej i politycznej, gdyż założono, że w ten sposób można uzyskać bardziej obiektywną miarę ich prawicowości/lewicowości.

Osoby badane

W badaniu założono udział 250 badanych. Wielkość próby ($N=194$) została oszacowana za pomocą aplikacji GPower 3.1 dla badania korelacyjnego z czterema zmiennymi.

³⁹ N. Akrami, B. Ekehammar, M. Claesson, K. Sonnander, *Classical and modern prejudice: Attitudes toward people with intellectual disabilities*, Research in Developmental Disabilities 2006, Nr 27(6), s. 605–617, tłum. autora

⁴⁰ K. Skarżyńska, K. Henne, *Lewicowość – prawicowość autoidentyfikacji politycznych a przekonania i kapitał społeczny – perspektywa psychologii politycznej*, Studia Socjologiczne 2011

Przyjęto $r=0,20$, ponieważ w wielu badaniach eksperymentalnych dotyczących postaw wobec grup mniejszościowych wykazano zbliżony efekt⁴¹.

Wielkość próby wystarczającej do analizy efektów tej wielkości z 80% prawdopodobieństwem to 194. Planowano przeprowadzenie badania na większej próbie z dwóch powodów: (1) ewentualnych braków danych oraz (2) badań, które pokazują, że wielkość efektów korelacji stabilizuje się przy próbach 250-osobowych i większych⁴². Ostatecznie w badaniu wzięło udział 305 osób, 238 spośród nich zakończyło badanie. Analizowano dane na podstawie próby ($N=259$), z czego w grupie kontrolnej były 134 osoby, a w eksperymentalnej 125 osób.

21,3% badanych zakończyło badanie najpóźniej po 288 sekundach, przy czym pierwsze 4,9% spośród nich odpadło już po 20 sekundach. Pierwsze dwa pytania, zadane badanym w dwóch próbach, były pytaniami kontrolnymi, które służyły sprawdzeniu, czy zapoznali się z zaprezentowaną im historią. W przypadku błędnych odpowiedzi, badani nie byli dopuszczani do dalszego udziału w badaniu. Jednak najwięcej osób odpadło na pierwszym pytaniu kontrolnym, w ogóle nie podejmując próby odpowiedzi na nie. Zaś w analizie statystycznej zostały uwzględnione wyniki tych osób, które zrealizowały co najmniej 50% badania i brały w nim udział co najmniej 300 sekund.

Badanymi byli w głównej mierze studenci Uniwersytetu SWPS, uczestnicy Platformy SONA, którzy otrzymali punkty za udział w badaniu.

Większość badanych to kobiety (87,7%), mieszkańcy miast powyżej 500 tys. mieszkańców (69%), osoby do 25. roku życia (64%). Średni wiek osoby badanej to 28 lat (najstarsza osoba miała 54 lata, a najmłodsza 17). Przeważały osoby o lewicowej orientacji politycznej (81%), a także o orientacji światopoglądowej lewicowej (83%). 2,5% badanych zadeklarowało, że są osobami niewidomymi lub słabowidzącymi, a 8,9% miało osobę niewidomą w kręgu swoich bliskich znajomych i/lub rodziny.

Procedura

Badanie „Spostrzeganie jednostek a grup społecznych” odbyło się za pośrednictwem ankiety online – uczestnicy przenieśli się na stronę za pomocą linku do badania w Qualtrics, zamieszczonego w opisie badania w panelu Sona. W pierwszej części formularza dotyczącej świadomej zgody na udział w badaniu naukowym, zostali poinformowani, iż badanie dotyczy tego, jak Polacy spostrzegają przedstawicieli różnych grup. Badanie zostało zaplanowane w schemacie eksperymentalnym. Na początku badania badani zostali losowo przydzieleni do jednego z dwóch warunków badawczych. Mieli za zadanie uważnie przeczytać jedną z dwóch historii, która służyła do manipulacji postrzeganiem osoby Jana i została im losowo przydzielona. W zależności od warunku badawczego, do którego

⁴¹ N. Akrami, B. Ekehammar, M. Claesson, K. Sonnander, *Classical and modern prejudice: Attitudes toward people with intellectual disabilities*, Research in Developmental Disabilities 2006, Nr 27(6), s. 605–617; A. J. C. Cuddy, S. T. Fiske, P. Glick, *The BIAS map: Behaviors from intergroup affect and stereotypes*, Journal of Personality and Social Psychology 2007; B. Wojciszke, M. A. Szlendak, *Skale do pomiaru orientacji sprawczej i wspólnotowej*, „Psychologia Społeczna” 2010, Nr 5(1), s. 57–69

⁴² F. D. Schönbrodt, M. Perugini, *At what sample size do correlations stabilize?*, Journal of Research in Personality 2013, Nr 47, s. 609–612

zostali losowo przydzieleni badani opis Jana zawierał informację, że jest on niewidomy (grupa eksperymentalna) bądź nie zawierał takiej informacji (grupa kontrolna):

„Jan (*jest osobą niewidomą*). Stracił pracę, dlatego zajął się swoimi pasjami i opracowuje rodzinne wspomnienia. Oprócz tego opiekuje się chorą mamą i rozmawia z ojcem, który nie radzi sobie w tej sytuacji. Podczas choroby mamy Jan na ogół ubiera się w wygodne dresy i ćwiczy na bieżni. Niestety, chyba nie ma czasu na zajęcie się domem, ale opiekuje się schorowanym psem. Poza tym wieczorami przegląda oferty pracy, ale przed rozmową rekrutacyjną powinien się wybrać do fryzjera”.

Po przeczytaniu powyższej historyjki badani otrzymali dwa pytania kontrolne, które służyły sprawdzeniu, czy uważnie zapoznali się z historyjką.

Następnie badani zostali poproszeni o udzielenie odpowiedzi w serii kwestionariuszy mających na celu sprawdzenie, jak postrzegają Jana w zależności od tego, czy jest osobą widzącą bądź osobą niewidomą albo jak mogą spostrzegać go inni. Następnie wszyscy uczestnicy wypełnili Skalę postaw⁴³. Ostatnim krokiem badania było wypełnienie metryczki danych socjograficznych, w której badani określili swoją orientację światopoglądowo-polityczną (z wykorzystaniem skali sześciostopniowej: orientacja polityczna – od zdecydowanie lewicowej do zdecydowanie prawicowej i orientacja światopoglądowa – od zdecydowanie liberalnej do zdecydowanie konserwatywnej), płeć, wiek i wielkość miejsca zamieszkania oraz odpowiedzieli na dwa pytania: czy są osobami niedowidzącymi lub niewidomymi, czy w kręgu ich znajomych i/lub rodziny znajduje się osoba niewidoma. Na koniec zostali poinformowani o rzeczywistych celach badania.

Analizy danych

Przeprowadzono analizy testem t-Studenta, aby sprawdzić, czy średnie dla percepcji społecznej (wyrażonej w skalach wspólnotowości i sprawczości, ciepła i kompetencji, a także reakcji emocjonalnych i intencji behawioralnych) różniły się pomiędzy warunkami eksperymentalnym i kontrolnym. W ten sposób zbadano, czy manipulacja informacją o tym, czy Jan jest niewidomy, wpływa na postrzeganie jego cech i kompetencji.

Sprawdzono także, czy efekt wpływu manipulacji eksperymentalnej (informacją o tym, że Jan jest niewidomy lub brakiem informacji o wzroku Jana) na mierzone zmienne jest moderowany przez orientację światopoglądowo-polityczną osób badanych.

Ponadto sprawdzono relacje między uprzedzeniami klasycznymi i współczesnymi – jako zmiennymi zależnymi, które mierzą jawne i niejawne postawy względem osób niewidomych.

Skala Cech służyła do pomiaru spostrzegania Jana w zależności od tego, czy Jan jest niewidomy, bądź czy nie uwzględniono informacji o jego wzroku. W obu warunkach (tabela 1) Jan okazał się raczej wspólnotowy i ciepły, o przeciętnej sprawczości oraz kompetencjach.

⁴³ N. Akrami, B. Ekehammar, M. Claesson, K. Sonnander, *Classical and modern prejudice: Attitudes toward people with intellectual disabilities*, Research in Developmental Disabilities 2006, Nr 27(6), s. 605–617

Tabela 1. Wyniki analizy testem t-Studenta dla czterech wymiarów Skali Cech

	<i>T</i>	<i>P</i>	Grupa kontrolna <i>M (SD)</i>	Grupa eksperymentalna <i>M (SD)</i>	<i>d-Cohena</i>	<i>α- Cronbacha</i>
WSPÓLNOTOWOŚĆ (15 cech)	$t(241)=0,94$	$p=n.i.$	3,36 (0,43)	3,31 (0,37)	0,12	0,89
SPRAWCZOŚĆ (15 cech)	$t(239)=0,02$	$p=n.i.$	2,53 (0,48)	2,53 (0,45)	0,00	0,90
KOMPETENCJA (6 cech)	$t(239)=-0,04$	$p=n.i.$	2,69 (0,48)	2,70 (0,42)	0,02	0,78
CIEPŁO (6 cech)	$t(241)=0,15$	$p=n.i.$	3,28 (0,43)	3,27 (0,42)	0,02	0,81

Źródło: opracowanie autorskie na podstawie analizy badań własnych przedstawionych w tym artykule

Analiza testem t-Studenta dla grup niezależnych nie wykazała istotnych różnic dla wyników w żadnej z czterech skal, służących badaniu percepcji cech osób. Po rozbiciu skali na pojedyncze cechy (tabela 2) ujawniono jednak istotne statystycznie różnice między grupami. Okazało się, iż grupa eksperymentalna, w porównaniu z grupą kontrolną, oceniła Jana jako mniej sprawnego, bardziej ciekawego i bardziej lubiącego się bawić, a także jako mniej rozumiejącego innych i jako człowieka o silniejszej woli, bardziej zdolnego i bardziej inteligentnego.

Tabela 2. Istotne wyniki analizy testem t-Studenta poszczególnych stwierdzeń w Skali Cech

	<i>t</i>	<i>P</i>	Grupa kontrolna <i>M (SD)</i>	Grupa eksperymentalna <i>M (SD)</i>	<i>d-Cohena</i>
jest osobą o silnej woli	$t(237)=-1,93$	$p=0,055^*$	2,78 (0,79)	2,97 (0,79)	0,24
sprawny	$t(238)=4,34$	$p<0,001$	3,13 (0,68)	2,74 (0,74)	0,55
osobą rozumiejącą innych	$t(235,115)=1,92$	$p=0,056^*$	3,38 (0,65)	3,24 (0,54)	0,23
ciekawyy	$t(236)=-2,9$	$P=0,004$	2,50 (0,68)	2,77 (0,77)	0,37
zdolny	$t(236)=-1,97$	$p=0,051^*$	2,65 (0,70)	2,82 (0,64)	0,25
inteligentny	$t(235,616)=-1,92$	$p=0,056^*$	2,75 (0,58)	2,89 (0,51)	0,26
osobą lubiącą się bawić	$t(236)=-2,00$	$p=0,047$	2,75 (0,58)	2,89 (0,51)	0,26

Adnotacje: * – wyniki istotne na poziomie tendencji statystycznej

Źródło: opracowanie autorskie na podstawie analizy badań własnych przedstawionych w tym artykule

Za pomocą metody opartej na mapie uprzedzeń pytano osoby badane o to, co sądzą na temat przekonań, emocji i postaw innych ludzi w odniesieniu do grupy, którą reprezentuje Jan – bohater historyjki. W tabeli 3 przedstawiono wyniki testu t – różnice istotne statystycznie, pomiędzy średnimi dla grup kontrolnej, opisującej Jana (w domyśle widzącego) i eksperymentalnej, opisującej Jana (niewidomego). I tak: badani z obydwu grup (eksperymentalnej i kontrolnej) opisali przedstawiciela zarówno osób (w domyśle widzących), jak i niewidomych, jako tak samo ciepłych w percepcji ludzi. Natomiast badani z grupy eksperymentalnej w porównaniu z badanymi z grupy kontrolnej istotnie częściej określili, że ludzie spostrzegają osoby takie jak Jan niewidomy, jako przejawiające mniejsze kompetencje i odnoszące mniejszy sukces ekonomiczny.

Tabela 3. Wyniki analizy testem t-Studenta dla Mapy Uprzedzeń dla poszczególnych stwierdzeń

	<i>T</i>	<i>P</i>	Grupa kontrolna <i>M (SD)</i>	Grupa eksperymentalna <i>M (SD)</i>
Sukces (1)	<i>t</i> (224,085)=3,60	<i>p</i> <0,001	1,78 (0,78)	1,46 (0,57)
Zawody (2)	<i>t</i> (231,351)=2,66	<i>p</i> =0,008	1,60 (0,65)	1,39 (0,52)
Problemy (3)	<i>t</i> (234)=-0,01	<i>p</i> =0,990	2,43 (0,76)	2,43 (0,71)
Zasoby (4)	<i>t</i> (233,386)=0,07	<i>p</i> =0,941	2,43 (0,87)	2,42 (0,74)
Podziw (5)	<i>t</i> (235)=-1,99	<i>p</i> =0,048	2,56 (0,87)	2,78 (0,85)
Współczucie (6)	<i>t</i> (235)=-4,65	<i>p</i> <0,001	2,97 (0,76)	3,40 (0,65)
Pogarda (7)	<i>t</i> (234)=0,80	<i>p</i> =0,422	2,12 (0,72)	2,04 (0,74)
Zazdrość (8)	<i>t</i> (228,074)=3,99	<i>p</i> <0,001	1,68 (0,76)	1,35 (0,55)
Pomoc (9)	<i>t</i> (234,000)=-2,40	<i>p</i> =0,017	2,72 (0,77)	2,95 (0,70)
Pogarda (10)	<i>t</i> (233)=1,50	<i>p</i> =0,135	2,45 (0,86)	2,29 (0,80)
Walka (11)	<i>t</i> (234)=0,48	<i>p</i> =0,645	1,83 (0,72)	1,79 (0,78)
Współpraca (12)	<i>t</i> (234)=3,05	<i>p</i> =0,003	2,52 (0,77)	2,22 (0,74)
Ciepło (13)	<i>t</i> (233,846)=1,43	<i>p</i> =n.i.	3,24 (0,67)	3,13 (0,59)
Kompetencje (14)	<i>t</i> (234)=1,98	<i>p</i> =0,049	2,23 (0,70)	2,05 (0,70)

Adnotacja: (1) Sukces – Ludzie sądzą, że grupa, którą reprezentuje Jan, odniosła sukces ekonomiczny. (2) Zawody – Ludzie sądzą, że osoby takie, jak Jan, wykonują prestiżowe zawody. (3) Problemy – Ludzie sądzą, że traktowanie w sposób szczególny grupy ludzi takich, jak Jan, generuje problemy dla innych grup. (4) Zasoby – Ludzie sądzą, że jeśli zasoby idą do ludzi takich, jak Jan, to odbierane są reszcie społeczeństwa. (5) Podziw – Ludzie zazwyczaj odczuwają podziw wobec takich osób, jak Jan. (6) Współczucie – Ludzie zazwyczaj odczuwają współczucie wobec takich osób, jak Jan. (7) Pogarda – Ludzie zazwyczaj odczuwają pogardę wobec takich osób, jak Jan. (8) Zazdrość – Ludzie zazwyczaj odczuwają zazdrość wobec takich osób, jak Jan. (9) Pomoc – Ludzie są skłonni, by pomagać osobom takim, jak Jan. (10) Pogarda – Ludzie są skłonni, by pogardzać takimi osobami, jak Jan. (11) Walka – Ludzie są skłonni, by walczyć z takimi osobami, jak Jan. (12) Współpraca – Ludzie są skłonni, by współpracować z takimi osobami, jak Jan. (13) Ciepło – Ludzie sądzą, że osoby takie jak Jan, są ciepłe. (14) Kompetencje – Ludzie sądzą, że osoby takie jak Jan, są kompetentne.

Źródło: opracowanie autorskie na podstawie analizy badań własnych przedstawionych w tym artykule

Również w mniejszym stopniu przypisywali innym ludziom odczuwanie zazdrości względem osób takich, jak Jan (niewidomy) i też rzadziej przypisywali im chęć współpracy z takimi osobami. Natomiast w większym stopniu badani z grupy eksperymentalnej wyrazili przekonanie, że wobec osób niewidomych ludzie najczęściej odczuwają współczucie i podziw. Ponadto badani z tej grupy wyrazili także opinię, że ludzie są skłonni, by im pomagać.

Te wyniki świadczą o tym, że badani przypisują innym ludziom poglądy, emocje i postawy względem osób niewidomych, typowe dla stereotypu paternalistycznego (mniejsze kompetencje, silniejszą chęć pomocy i odczuwanie współczucia, a także słabszą chęć współpracy i rywalizacji). Wyjątkiem, który nie pasuje do modelu, jest intencja behawioralna podziwu niezwiązanego ze stereotypem paternalistycznym. Jednak można przypuszczać, że jest to podziw dla osób niewidomych za to, że radzą sobie w trudnych warunkach życia. Zaś na podstawie publikacji o niewidomych pacjentach ochrony zdrowia, wiadomo, iż odmawianie tym osobom kompetencji może skłaniać inne osoby do

pomagania w taki sposób, który wydaje się pomocny, a bez pytania samych osób niewidomych czego potrzebują, często pomocny nie jest⁴⁴.

Tabela 5. Wyniki analizy testem t-Studenta dla Skali Postaw

	<i>T</i>	<i>p</i>	Grupa kontrolna <i>M (SD)</i>	Grupa eksperymentalna <i>M (SD)</i>	<i>d- Cohena</i>	α - Cronbacha
UPRZEDZENIA KLASYCZNE (8 czynników)	<i>t</i> (233)=0,13	<i>p</i> =n.i.	1,61 (0,54)	1,60 (0,53)	0,02	0,75
UPRZEDZENIA WSPÓŁCZESNE (11 czynników)	<i>t</i> (233)=1,25	<i>p</i> =n.i.	2,39 (0,49)	2,31 (0,50)	0,16	0,78

Źródło: opracowanie autorskie na podstawie analizy badań własnych przedstawionych w tym artykule

Tabela 6. Istotne wyniki analizy testem t-Studenta poszczególnych stwierdzeń dla Skali Postaw

	<i>T</i>	<i>p</i>	Grupa kontrolna <i>M (SD)</i>	Grupa eksperymentalna <i>M (SD)</i>	<i>d- Cohena</i>
10. Osoby niewidome są na ogół traktowane w społeczeństwie w taki sam sposób, jak osoby widzące.	<i>t</i> (231,469)=3,08	<i>p</i> =0,002	2,39 (1,03)	2,01 (0,88)	0,40
12. Łatwo zrozumieć, że osoby niewidome i ich bliscy wciąż mają problemy, które wynikają z niesprawiedliwości społecznej. (R)	<i>t</i> (228,519)=2,02	<i>p</i> =0,047	2,24 (0,96)	2,01 (0,77)	0,26

Źródło: opracowanie autorskie na podstawie analizy badań własnych przedstawionych w tym artykule

Wprawdzie Skala Postaw miała takie samo brzmienie dla dwóch grup – eksperymentalnej i kontrolnej, ale sprawdzono, na ile manipulacja eksperymentalna z pierwszej części badania mogła wpłynąć na wyniki uzyskane w tej skali. Analiza testem t-Studenta dla skali postaw (tabela 6) wykazała, iż grupa eksperymentalna słabiej niż grupa kontrolna, zgadza się z tym, że „Osoby niewidome są na ogół traktowane w społeczeństwie w taki sam sposób, jak osoby widzące”, a bardziej aniżeli grupa kontrolna zgadza się, iż „łatwo zrozumieć, że osoby niewidome i ich bliscy wciąż mają problemy, które wynikają z niesprawiedliwości społecznej”.

Analiza różnic w odniesieniu do skali postaw nasuwa wniosek, że zapoznanie się z jednostkową sytuacją niewidomego Jana może zmieniać postawę względem osób niewidomych na bardziej empatyczną. Jednak ta analiza może też prowokować zarzut, iż wyniki badań Skalami uprzedzeń są reaktywne – podatne na motywację badanych⁴⁵.

Ponadto otrzymano istotny statystycznie wynik Korelacji pomiędzy skalą uprzedzeń klasycznych i współczesnych r Pearsona=0,540 $p<0,001$. Zaś R^2 wyniosła=0,29. Dodatnia korelacja między skalami postaw świadczy o tym, że wraz ze wzrostem oceny na skali uprzedzenia klasyczne wzrasta ocena na skali uprzedzenia współczesne.

⁴⁴ N. M. Heydarian, *Development and Validation of a Measure Assessing Blind Patients' Perceptions of Their Healthcare Providers' Stereotype Content*, The University of Texas at El Paso, 2018

⁴⁵ N. Akrami, B. Ekehammar, M. Claesson, K. Sonnander, *Classical and modern prejudice: Attitudes toward people with intellectual disabilities*, Research in Developmental Disabilities 2006, Nr 27(6), s. 605–617

Test t-Studenta dla uprzedzeń klasycznych i współczesnych wykazał istotne różnice pomiędzy uzyskanymi wynikami.

W celu analizy różnic między średnimi dla skali przeprowadzono test t dla prób zależnych oraz dwa testy t dla jednej próby (gdzie porównywana wartość teoretyczna była średnią dla drugiej grupy), ponieważ analizowane były wyniki tylko dla jednej grupy badanych.

W teście t dla grup zależnych porównano dwa pomiary w jednej grupie – pomiar uprzedzeń klasycznych ($M=1,61$; $SD=0,54$) i współczesnych ($M=2,08$; $SD=0,55$). Wykazano istotną różnicę między dwoma pomiarami ($t(234)=-14,02$; $p<0,001$).

Potem przeprowadzono dwa testy t dla jednej próby i uzyskano następujące wyniki:

1. Grupę uprzedzenia klasyczne porównano do wartości średniej grupy uprzedzenia współczesne i wykazano istotne różnice ($t(234)=-13,51$; $p=0,001$),
2. Grupę uprzedzenia współczesne porównano do wartości średniej grupy uprzedzenia klasyczne i również wykazano istotne różnice ($t(234)=13,22$; $p=0,001$).

Podsumowując: wszystkie testy wykazały różnice w pomiarze między uprzedzeniami klasycznymi a współczesnymi w badanej grupie, a wyniki uprzedzeń klasycznych były istotnie niższe od wyników uprzedzeń współczesnych. Te wyniki potwierdzają istnienie normy społecznej, która nie pozwala na otwarte wyrażanie uprzedzeń względem osób niewidomych, gdyż uprzedzenia współczesne ujawniają wpływ na ukryte postawy oraz zachowania i interakcje codzienne członków społeczeństwa z osobami niewidomymi⁴⁶.

Korelacje pomiędzy skalami

Najsilniejsze korelacje (r Pearsona powyżej 0,70) występują pomiędzy skalami ciepło – orientacja wspólnotowa, a także pomiędzy skalami kompetencje – orientacja sprawcza. Są to korelacje dodatnie pokazujące zależność analogicznych skali, które badają spostrzeganie społeczne w oparciu o model dwóch wymiarów ludzkiej egzystencji. Silna korelacja pomiędzy nimi potwierdza właściwości psychometryczne skali opartych na dwóch zbieżnych teoriach: modelu treści stereotypu⁴⁷ oraz orientacji sprawczej i wspólnotowej⁴⁸.

Moderacje

Sprawdzono, czy efekt wpływu manipulacji eksperymentalnej (informacją o tym, że Jan jest niewidomy, lub brakiem takiej informacji) na zmienne, jest moderowany przez orientację światopoglądowo-polityczną osób badanych. Zmienna orientacja polityczno-światopoglądowa powstała w wyniku uśrednienia sześciostopniowej skali pozycji orientacja światopoglądowa i orientacja polityczna. Uśredniony wynik dla orientacji wyniósł

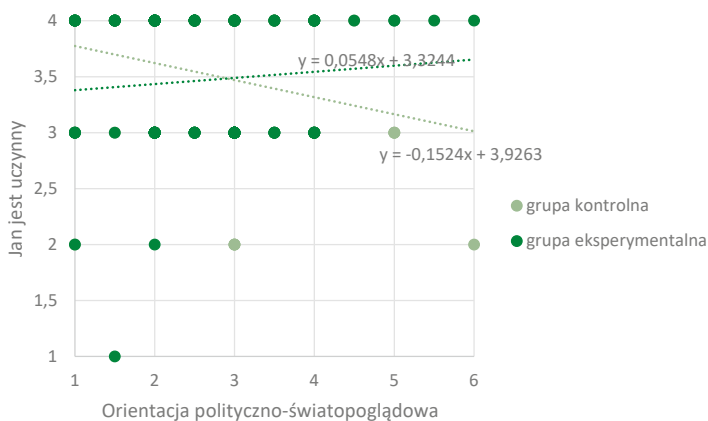
⁴⁶ N. Akrami, B. Ekehammar, M. Claesson, K. Sonander, *Classical and modern prejudice: Attitudes toward people with intellectual disabilities*, Research in Developmental Disabilities 2006, Nr 27(6), s. 605–617

⁴⁷ A. J. C. Cuddy, S. T. Fiske, P. Glick, *The BIAS map: Behaviors from intergroup affect and stereotypes*, Journal of Personality and Social Psychology 2007

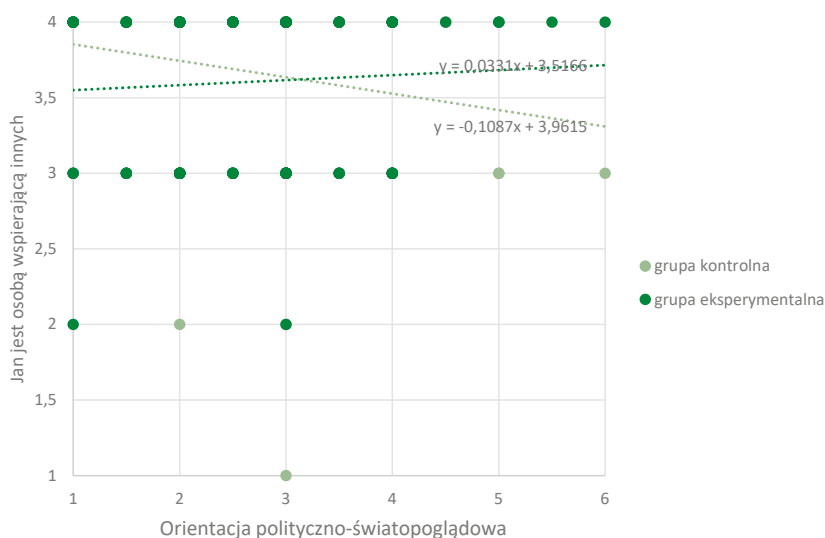
⁴⁸ B. Wojciszke, M. A. Szlendak, *Skale do pomiaru orientacji sprawczej i wspólnotowej*, „Psychologia Społeczna” 2010, Nr 5(1), s. 57–69

$M=2,64$, $SD=1,00$, ponieważ najwięcej badanych deklaroowało orientację lewicową. Do analizy nie zostały zakwalifikowane te osoby, które uzyskały wynik 2,5 – 3,5.

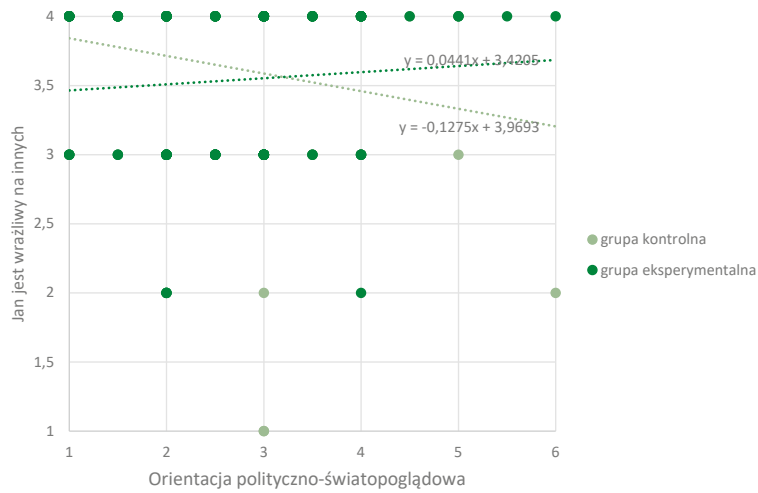
W wyniku analizy ujawniono istotne statystycznie moderacje zmiennej orientacja światopoglądowo polityczna. Są to następujące moderacje w przypadku, gdy orientacja jest bardziej lewicowa i grupa kontrolna bardziej zgadza się ze stwierdzeniem niż eksperymentalna, a gdy orientacja jest bardziej prawicowa to grupa eksperymentalna bardziej zgadza się ze stwierdzeniem niż kontrolna:

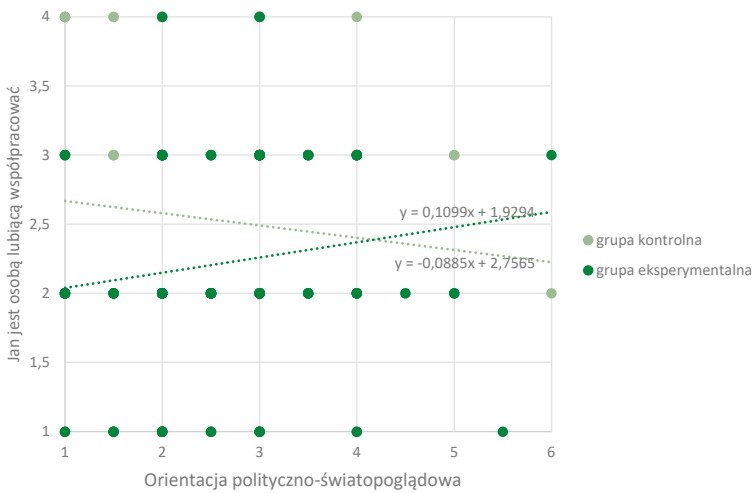
1. Uczynny (dla interakcji: $p=0,007$; $F(3,226)=3,27$, $p=0,022$).

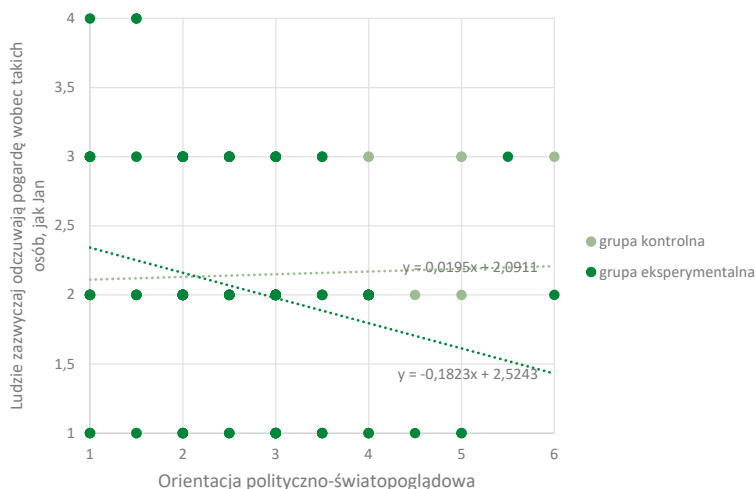
2. Osobą wspierającą innych (dla interakcji: $p=0,046$; $F(3,226)=2,06$, $p=0,107$).

3. Wrażliwy na innych (dla interakcji: $p=0,029$; $F(3,225)=2,50$, $p=0,060$).

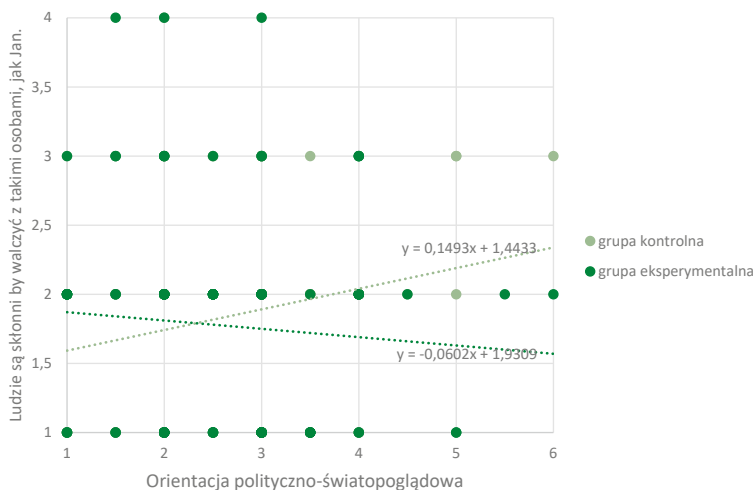
4. Potrafi współpracować, (dla interakcji: $p=0,047$; $F(3,225)=4,41$, $p=0,005$).

5. Ambitny ($R^2=0,05$, $p=0,007$, dla interakcji $p=0,062$) – wynik prawie istotny.
6. Potrafi pomagać ($R^2=0,04$, $p=0,027$, dla interakcji $p=0,054$) – wynik prawie istotny.
7. Sytuacja osób niewidomych jest dobra – dla interakcji $p=0,055$; $F(3,226)=2,86$, $p=0,038$ – wynik prawie istotny.
8. W mediach zbyt mało czasu poświęca się osobom niewidomym – dla interakcji $p=0,059$; $F(3,226)=4,14$, $p=0,007$ – wynik prawie istotny.

Istotne moderacje zmiennej orientacja światopoglądowo polityczna ujawniono dla poniższych pozycji, gdy orientacja jest bardziej lewicowa i grupa kontrolna mniej zgadza się ze stwierdzeniem niż eksperymentalna, a gdy orientacja jest bardziej prawicowa i grupa kontrolna bardziej zgadza się ze stwierdzeniem niż eksperymentalna:

1. Pogarda (dla interakcji: $p=0,034$; $F(3,225)=2,82$, $p=0,040$).

2. Potrafi walczyć (dla interakcji: $p=0,029$; $F(3,225)=2,09$, $p=0,103$).

Podsumowując: osoby badane o orientacji lewicowej (grupa kontrolna) istotnie częściej określają Jana (widzącego) jako: uczynnego, wspierającego, wrażliwego na innych, innym ludziom częściej przypisują natomiast intencje współpracy z osobami takimi, jak Jan widzący, a rzadziej przypisują im reakcje pogardy i intencję walki z osobami takimi, jak Jan (widzący). Dodatkowo też na poziomie prawie istotnym statystycznie badani z grupy kontrolnej o poglądach lewicowych określają tegoż Jana (widzącego) jako ambitnego i w prawie istotnym stopniu przypisują ludziom intencję pomagania mu. Również w prawie istotnym stopniu członkowie tej grupy częściej podzielają pogląd, iż sytuacja osób niewidomych jest dobra, ale w mediach zbyt mało czasu poświęca się osobom niewidomym. Zaś osoby badane o orientacji prawicowej istotnie częściej przypisują powyższe określenia Janowi (niewidomemu), a także powyższe reakcje oraz intencje behawioralne ludzi w odniesieniu do Jana niewidomego.

Rozkłady wyników

Analiza częstości wykazała istnienie wielu wartości bliskich skrajnym (o rozkładzie leptokurtycznym) w skali kompetencja: 1,25. Wynik ten świadczy o obecności wartości bliskich skrajnym lub o wartościach skrajnych.

Podskala uprzedzeń klasycznych ze skali postaw ujawniła również wiele wyników skrajnych (rozkład leptokurtyczny): 1,51, ale wyniki te były rozłożone niesymetrycznie (rozkład silnie prawoskośny): 1,29. To oznacza, że średnia wyników dla Uprzedzeń Klasycznych nie odzwierciedla średniej najbardziej typowej wartości tej skali, świadczącej o jawnych i negatywnych postawach względem osób niewidomych.

Dyskusja wyników

Na podstawie analizy wyników badania można przyjąć, że potwierdziła się hipoteza 1: gdyż badani uważają, że ludzie spostrzegają niewidomych przez pryzmat stereotypu paternalistycznego (wysoko ciepło, nisko kompetencje). Można też przyjąć, iż reakcje emocjonalne (współczucie) i intencje behawioralne (ignorowanie, a także mniejsza chęć walki i mniejsza chęć współpracy z nimi oraz chęć pomagania im) potwierdziły drugą hipotezę, czyli założenia modelu treści stereotypu. Dodatkowo, w porównaniu z reakcją na osobę widzącą, badani częściej wybierali podziw jako reakcję odczuwaną przez innych wobec osób niewidomych. Jednak nie przeczy to drugiej hipotezie, ponieważ w odniesieniu do osób niewidomych podziw może mieć inną konotację znaczeniową.

Dowiedziano, zgodnie z hipotezą trzecią, że wobec osób niewidomych osoby badane wyrażają uprzedzenia w sposób niejawny. Świadczą o tym istotnie wyższe wyniki dla Skali uprzedzeń współczesnych (ukrytych) w porównaniu z wynikami skali uprzedzeń klasycznych (jawnych), wyrażone testem t. Również analiza wyników metody opartej na mapie uprzedzeń, potwierdza hipotezę o istnieniu uprzedzeń ukrytych, gdyż wykazuje istotne różnice dla obydwu warunków, a w tym badaniu badani wypowiadali się o tym, co myślą, że ludzie myślą, czują i jakie przejawiają intencje behawioralne w stosunku do osób

niewidomych. W ten sposób projekcja na innych ujawnia uprzedzenia, omijając normę społeczną, która narzuca poprawność w mówieniu o osobach niewidomych.

Zatem badani najbardziej ujawniają stereotyp paternalistyczny, kiedy mówią o postawach, uczuciach i przekonaniach innych osób, a nie o swoich własnych, ponieważ norma społeczna nie pozwala im na negatywne uczucia DO osób niewidomych.

Analiza wyników dowiodła również trafności czwartej hipotezy, gdyż jak ujawniono, orientacja światopoglądowo-polityczna wpływa na postrzeganie osób niewidomych w Polsce. I tak osoby o orientacji prawicowej częściej określają niewidomego Jana pozytywnie: jako czynnego, wspierającego, wrażliwego na innych, ambitnego, z którym inni ludzie chcą współpracować i chcą mu pomagać, a nie chcą z nim walczyć, ani też nie chcą nim pogardzać. Ci badani rzadziej podzielają natomiast pogląd, iż sytuacja osób niewidomych jest dobra, ale w mediach zbyt mało czasu poświęca się osobom niewidomym. Zaś osoby o orientacji lewicowej odwrotnie – częściej opisują w ten sposób Jana widzącego i innym ludziom częściej przypisują takie reakcje i emocje w odniesieniu do niego.

Wnioski

Badania treści stereotypu i uprzedzenia wobec osób niewidomych wymagają kontynuacji, gdyż w naszym badaniu ilościowym zbadano głównie osoby młode, z dużych miast (w większości byli to studenci psychologii o lewicowej orientacji światopoglądowo-politycznej). W związku z tym należy ostrożnie wyciągać wnioski z powyższego badania i warto sprawdzić, czy jego wyniki zostaną potwierdzone przy ponownym przeprowadzeniu badania w odniesieniu do innych grup. Przykładowo, jeśli wśród respondentów nie było osób powyżej 54. roku życia, a średnia wieku wynosiła 28 lat, to brakowało reprezentacji osób, które wzrastały w wojennej i powojennej rzeczywistości społeczno-politycznej i w tych warunkach kształtowały swoje przekonania o osobach niewidomych. Ponadto studenci, którzy przeważali w badanej grupie, mogą mieć odmienne poglądy albo inaczej je wyrażać niż pozostali mieszkańcy mniejszych miejscowości, ponieważ uwewnętrzniają normy społeczne funkcjonujące w środowisku akademickim (Crandal i in., 2002). Toteż grupa osób o poglądach modelowanych jedynie w małych miejscowościach była mniej liczna, niż wynikałoby to z danych metryczkowych. W przyszłości można by więc sprawdzić, czy wśród grup nielicznie reprezentowanych w opisywanym badaniu, pojawi się inny wynik poziomu stereotypów i uprzedzeń, a także inny wpływ normy społecznej, która reguluje ekspresję nastawienia społecznego.

Należy też przetestować inne (aniżeli orientacja światopoglądowo-polityczna) predyktory nasilania się stereotypu wobec osób niewidomych. Można również badać treść stereotypu na temat osób niewidomych w ujęciu innych teorii, gdyż wydaje się, że model dwuwymiarowy obejmuje jedynie niewielką część stereotypów i uprzedzeń względem osób niewidomych, choć jego walorem jest możliwość porównania stereotypu tej grupy ze stereotypami innych grup.

Ponadto kontynuacja badań umożliwiłaby dokładniejsze eksplorowanie stereotypu, który jest trudno uchwytne z powodu obciążenia go normą społeczną. Skutkiem oddziaływania tej normy jest wyrażanie przekonań społecznych w sposób niejawny/słabo uchwytne, tym samym trudny do zbadania. Jednak kontynuacja badania przekonań

na temat osób niewidomych ma żywotne znaczenie, ponieważ uprzedzenia ukryte mogą bardziej NIŻ JAWNE, komplikować zrozumienie swojej roli społecznej i własnych kompetencji przez same osoby niewidome. Wszak mają one świadomość ograniczeń spowodowanych przyczynami medycznymi, a ignorują przyczyny społeczne zwłaszcza, że społeczeństwo tym przyczynom zaprzecza.

Warto, aby następnym etapem programu badawczego było testowanie zagrożenia stereotypem względem osób niewidomych, a następnie redukcji tego zagrożenia, podobnie jak zbadano zagrożenie stereotypem w odniesieniu do przedstawicieli innych grup⁴⁹. Skutkiem zagrożenia stereotypem w odniesieniu do osób niewidomych może być mniejsza skuteczność ich działania/ograniczanie potencjału, kiedy aktywowany jest stereotyp na ich temat i to stereotyp ukryty. Aspekt ukrytych przekonań społecznych znalazł już odzwierciedlenie w niniejszym badaniu. Wydaje się zatem, że zarówno schemat eksperymentalny, który ujawnił różnice w spostrzeganiu cech osoby w zależności, czy jest niewidoma, czy brakuje informacji o jej wzroku, jak i skala klasycznych i współczesnych postaw względem osób niewidomych, zostały dobrze dobrane jako procedury pozwalające ujawnić stereotyp i uprzedzenia względem osób niewidomych.

Prezentowane tu badania wykazały, iż istnieje związek pomiędzy stereotypami o osobach niewidomych a orientacją polityczno-światopoglądową osób badanych. Co za tym idzie, presja społeczna wobec osób niewidomych może zależeć od środowiska społecznego w ich miejscu zamieszkania. Rędzio⁵⁰ dowodzi bowiem na podstawie innych badań, iż podatność na zagrożenie stereotypem wiąże się z poziomem liberalizmu/konserwatyizmu mieszkańców danej lokalizacji. Warto więc badać wpływ nasilenia się stereotypu o osobach niewidomych – na poziom ich wykluczania.

Badania przedstawione w niniejszym artykule mogą stanowić ważny krok w kierunku zrozumienia uwarunkowań zawodowej i społecznej aktywności osób niewidomych, które są postrzegane przez pryzmat stereotypu paternalistycznego jako niekompetentne. Przekonania społeczne o tychże osobach stanowią więc najprawdopodobniej jedną z barier ich aktywności, ponieważ społeczeństwo nie tylko ma stereotyp, ale również przypisuje go innym ludziom, w tym niewidomym (nie sobie).

Dlatego wyniki prezentowane w artykule mogą mieć implikacje praktyczne w odniesieniu do osób niewidomych, np. dotyczące metod wspierania ich społecznej rehabilitacji przy założeniu, że oprócz nabywania umiejętności bezwzrostkowych powinny nabywać umiejętności przeciwdziałania skutkom stereotypizacji. Przykładowo zagrożenie stereotypem mogłyby redukować poprzez ćwiczenie uważności (*mindfulness*), prowadzące do uwolnienia pamięci roboczej, a tym samym do pomniejszania poziomu zagrożenia

⁴⁹ S. Bedyńska, J. Dreszer, *Wyśmiej stereotyp! Czynniki redukujące zagrożenie stereotypem*, „Psychologia Społeczna” 2006, Nr 2(2); M. Kofta, A. M. Rędzio, *Poczucie kontroli i niepewność: Konsekwencje dla rozumienia świata społecznego*, Warszawa, Liberi Libri, 2020; C. R. Pennington, D. Heim, A. R. Levy, D. T. Larki, *Twenty Years of Stereotype Threat. A Review of Psychological Mediators*, PloS one 2016, Nr 11(1); A. M. Rędzio, M. Kofta, *Mechanizmy leżące u podstaw efektów zagrożenia stereotypem: przegląd teorii*, „Psychologia Społeczna” 2017, Nr 12(4), s. 366–378

⁵⁰ A. Rędzio, *Paradoksalne efekty zagrożenia stereotypem: kiedy i dlaczego negatywne stereotypy poprawiają funkcjonowanie poznawcze?*, [w:] *Poczucie kontroli i niepewność: Konsekwencje dla rozumienia świata społecznego*, red. M. Kofta, A. M. Rędzio, Warszawa, Liberi Libri, 2020, s. 223–248

stereotypem⁵¹. Podobnym celom mogłaby służyć praca z osobami niewidomymi poprzez wykorzystanie technik terapii behawioralno-poznawczej, która uczy przyglądania się swoim aktualnym myślom, przekonaniom i doświadczeniom, a zarazem wpływa na obniżanie poziomu lęku⁵².

Poza metodami terapeutycznymi i ćwiczeniem uważności, naukowcy odkryli różne inne metody przeciwdziałania zagrożeniu stereotypom, jak np.:

- przeniesienie akcentu ze stereotypizowanej tożsamości na inną tożsamość (pracowniczą, rodzicielską czy też studencką...),
- stosowanie metod relaksacyjnych,
- dostrzeganie szans na zmianę własnego funkcjonowania zadaniowego i intelektualnego,
- poznawanie osiągnięć członków własnej grupy stereotypizowanej,
- skupienie nie na grupie, ale na swoich talentach⁵³,
- jak i poprzez studia celem wzmacniania poczucia własnych kompetencji⁵⁴,
- oraz przez rozwijanie asertywności, dbałości o własne granice i pozytywną samoocenę celem przeciwdziałania wyuczonej bezradności⁵⁵.

Osoby niewidome mogą nawet uodpornić się na presję społeczną, jaką jest zagrożenie stereotypem. Ujawniono, że paradoksalnie osoby stereotypizowane, które wykazują zaradność intelektualną w stereotypizowanej dziedzinie, pod wpływem zagrożenia stereotypem, mogą być bardziej skuteczne aniżeli kiedy sytuacja jest obojętna⁵⁶. Jednak w przypadku osób niewidomych stereotypizacja może skutkować ich podporządkowywaniem, gdyż elementem stereotypu paternalistycznego jest umniejszanie kompetencji, a co za tym idzie prestiżu społecznego. W związku z tym implikacją praktyczną badań mogłaby być zarówno redukcja wpływu zagrożenia stereotypem na same osoby niewidome, jak i szukanie metod zmiany ukrytych postaw społecznych względem tych osób⁵⁷. Przykładem takich metod mogą być działania edukacyjne, prowadzone przez niepełnosprawnych przedstawicieli organizacji pozarządowych, kierowane do uczniów, przedszkolaków, pracowników placówek kultury, oświaty i urzędów, a także publikowanie

⁵¹ U. W. Weger, N. Hooper, B. P. Meier, T. Hopthrow, *Mindful maths: Reducing the impact of stereotype threat through a mindfulness exercise*, *Consciousness and Cognition* 2012, Nr 21(1), s. 471–475

⁵² J. S. Beck, A. T. Beck, M. Cierpisz, *Terapia poznawcza: podstawy i zagadnienia szczegółowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005

⁵³ S. Bedyńska, J. Dreszer, *Wyśmiej stereotyp! Czynniki redukujące zagrożenie stereotypem*, „Psychologia Społeczna” 2006, Nr 2(2)

⁵⁴ W. Klinkosz, *Sukces akademicki studentów niewidomych i słabo widzących a ich osobowość*, Tow. Nauk. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2003

⁵⁵ K. Albin, *Jest w tobie coś magicznego, moje dziecko! Doświadczenia mikroagresji w autobiograficznych narracjach kobiet z niepełnosprawnością*, 2022, SOCIETAS/COMMUNITAS, 1(33), s. 365–380

⁵⁶ A. Rędzio, *Paradoksalne efekty zagrożenia stereotypem: kiedy i dlaczego negatywne stereotypy poprawiają funkcjonowanie poznawcze?*, [w:] *Poczucie kontroli i niepewność: Konsekwencje dla rozumienia świata społecznego*, red. M. Kofta, A. M. Rędzio, Warszawa, Liberi Libri, 2020, s. 223–248

⁵⁷ K. Albin, *Wcielić się nie znaczy zrozumieć. Krytyczna refleksja o symulacjach niepełnosprawności*, 2021, *Zrozumieć niepełnosprawność. Problemy, badania, refleksje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 155–169; K. Albin, *Jest w tobie coś magicznego, moje dziecko! Doświadczenia mikroagresji w autobiograficznych narracjach kobiet z niepełnosprawnością*, 2022, SOCIETAS/COMMUNITAS, 1(33), s. 365–380; M. S. M. Kocejko, M. S. A. Greniuk, *Lista (nie)obecności*, Collegium Civitas, 2021

treści nastawionych na promocję pozytywnego wizerunku osób z niepełnosprawnościami. Również odpowiedni film bywa dobrą metodą, która emocjonalnie oswaja widzów ze ślepotą⁵⁸. Chodzi o to, żeby odnaleźć nie tylko środki łagodzące objawy zagrożenia stereotypem, ale przede wszystkim by w dłuższej perspektywie odnaleźć skuteczne remedium w kwestii budowania indywidualnego podejścia do osób niewidomych, a co za tym idzie w odniesieniu do wyrównywania ich życiowych szans.

Bibliografia

Abele A. E., Wojciszke B., *Agency and communion from the perspective of self versus others* 2007, *Journal of Personality and Social Psychology*, Nr 93(5)

Abele A. E., Wojciszke B., *Communal and agentic content in social cognition: A dual perspective model*, *Advances in Experimental Social Psychology* 2014, Nr 50

Akrami N., Ekehammar B., Claesson M., Sonnander K., *Classical and modern prejudice: Attitudes toward people with intellectual disabilities*, *Research in Developmental Disabilities* 2006, Nr 27(6)

Akrami N., Ekehammar B., Bergh R., *Generalized prejudice: Common and specific components*, *Psychological Science* 2011, Nr 22(1)

Aktywność ekonomiczna ludności Polski. Narodowy spis powszechny ludności i mieszkań 2011, <http://www.michalstopka.pl/wp-content/uploads/2013/01/GUS-liczba-mieszka%C5%84-w-Polsce-w-2011-roku.pdf>, [dostęp z dnia: 02.05.2023]

Albin K., *Jest w tobie coś magicznego, moje dziecko! Doświadczenia mikroagresji w autobiograficznych narracjach kobiet z niepełnosprawnościami*, 2022, SOCIETAS/COMMUNITAS, 1(33)

Albin K., *Wcielić się nie znaczy zrozumieć. Krytyczna refleksja o symulacjach niepełnosprawności, Zrozumieć niepełnosprawność. Problemy, badania, refleksje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2021

Barnes E., *The minority body: A theory of disability*, Oxford University Press, 2016

Beck J. S., Beck A. T. i Cierpisz M., *Terapia poznawcza: podstawy i zagadnienia szczegółowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005

Bedyńska S., *Psychologiczne konsekwencje stereotypizowania*, https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:65z7TnhHMjYJ:scholar.google.com/+bedy%C5%84ska+psychologiczne+konsekwencje+stereotypizowania&hl=pl&as_sdt=0,5, [dostęp z dnia: 02.05.2023]

Bedyńska S., Dreszer J., *Wyśmiej stereotyp! Czynniki redukujące zagrożenie stereotypem*, „Psychologia Społeczna” 2006, Nr 2(2)

Budziszewska M., *Możliwości wykorzystania programu wspierającego jakościową analizę danych – Atlas. ti w psychologicznych badaniach nad narracją*, „Badania Narracyjne w Psychologii” 2010

Crandall C. S., Bahns A. J., Warner R., Schaller M., *Stereotypes as justifications of prejudice*, *Personality and Social Psychology Bulletin* 2011, Nr 37(11)

⁵⁸ K. Czerwińska, *Proces stawiania się Innym – bohater filmu fabularnego tracący wzrok*, „Kultura i Edukacja” 2019, 1(123), s. 296–311

Crandall C. S., Eshleman A., O'Brien L., *Social norms and the expression and suppression of prejudice: The struggle for internalization*, Journal of Personality and Social Psychology 2002, Nr 82(3)

Cuddy A. J. C., Fiske S. T., Glick P., *The BIAS map: Behaviors from intergroup affect and stereotypes*, Journal of Personality and Social Psychology 2007

Cuddy A. J. C., Fiske S. T., Glick P., Xu J., *A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition*, Journal of Personality and Social Psychology 2002, Nr 82(6)

Cuddy A. J. C., Fiske S. T., Glick P., *Warmth and competence as universal dimensions of social perception: The stereotype content model and the BIAS Map*, Advances in Experimental Social Psychology 2008, Nr 40

Czerwińska K., *Proces stawiania się Innym – bohater filmu fabularnego tracący wzrok*, Kultura i Edukacja 2019, 1(123)

Czerwińska K., *Stereotypy i uprzedzenia wobec osób niewidomych i słabo widzących – przegląd badań*, „Wychowanie na co dzień” 2007, Nr 7/8

Drogosz M., red., *Podzielony umysł społeczny. Polacy po ćwierćwieczu demokracji*, Warszawa, Liberi Libri, 2018

Fiske S. T., *Intergroup biases A focus on stereotype content*, Current Opinion in Behavioral Sciences 2015, Nr 3

Gałąszka D., Żuchowska-Skiba D., *Niepełnosprawność w grach wideo – omówienie na przykładach wybranych wirtualnych postaci*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2018, Nr 14(3)

Goffman E., *Stigma: notes on the management of spoiled identity*, Touchstone, 1963

GUS, *Dojazdy do pracy w Polsce*, www.stat.gov.pl/spisy-powszechn/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/dojazdy-do-pracy-w-polsce-wyniki-nsp-2011, 9(1), [dostęp z dnia: 02.05.2023]

Heydarian N. M., *Development and Validation of a Measure Assessing Blind Patients' Perceptions of Their Healthcare Providers' Stereotype Content*, The University of Texas at El Paso, 2018

Klinkosz W., *Sukces akademicki studentów niewidomych i słabo widzących a ich osobowość*, Tow. Nauk. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2003

Kofta M., Rędzio A. M., *Poczucie kontroli i niepewność: Konsekwencje dla rozumienia świata społecznego*, Warszawa, Liberi Libri, 2020

Kocejko M. S. M., Greniuk M. S. A., *Lista (nie)obecności*, Collegium Civitas, 2021

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20120001169>, [dostęp z dnia: 02.05.2023]

Lin M. H., Kwan V. S. Y., Cheung A., *Stereotype content model explains prejudice for an envied outgroup: Scale of anti-Asian American stereotypes*, Personality and Social Psychology Bulletin 2005, Nr 31(1)

Niepełnosprawni wzrokowo. Omnibus. Próba Polaków 15+, <http://fundacjavismaior.pl/wp-content/uploads/2012/12/Prezentacja-GfK-Polonia.pptx>, [dostęp z dnia: 02.05.2023]

North M. S., Fiske S. T., *Act your (old) age: Prescriptive, ageist biases over succession, consumption, and identity*, Personality and Social Psychology Bulletin 2013, Nr 39(6)

Ostrowska A., *Niepełnosprawni w społeczeństwie: postawy społeczeństwa polskiego wobec ludzi niepełnosprawnych: (raport z badań)*, 1994

Ostrowska A., *Syndrom niepełnosprawności w Polsce: bariery integracji*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, 1996

Pennington C. R., Heim D., Levy A. R., Larki D. T., *Twenty Years of Stereotype Threat. A Review of Psychological Mediators*, PloS one 2016, Nr 11(1)

Pietrowiak K., *Świat po omacku. Etnograficzne studium (nie)widerzenia i (nie)sprawności*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019

Pietrzak J., Mikołajczak M., *Seksizm w Polsce*, Uniwersytet Warszawski: Uprzedzenia w Polsce, 2015

Rędzio A. M., Kofta M., *Mechanizmy leżące u podstaw efektów zagrożenia stereotypem: przegląd teorii*, „Psychologia Społeczna” 2017, Nr 12(4)

Rędzio A., *Paradoksalne efekty zagrożenia stereotypem: kiedy i dlaczego negatywne stereotypy poprawiają funkcjonowanie poznawcze?*, [w:] *Poczucie kontroli i niepewność: Konsekwencje dla rozumienia świata społecznego*, red. M. Kofta, A. M. Rędzio, Warszawa, Liberi Libri, 2020

Schönbrodt F. D., Perugini M., *At what sample size do correlations stabilize?*, Journal of Research in Personality 2013, Nr 47

Skarżyńska K., Henne K., *Lewicowość – prawicowość autoidentyfikacji politycznych a przekonania i kapitał społeczny – perspektywa psychologii politycznej*, „Studia Socjologiczne” 2011

Stefaniak A., Bilewicz M., Winiewski M., *Uprzedzenia w Polsce*, Warszawa, Wydawnictwo Liberi Libri, 2015

Stefaniak A., Winiewski M., *Uprzedzenia w Polsce 2017. Oblicza przemocy międzygrupowej*, Warszawa, Liberi Libri, 2018

Szpunar M., *Życie z piętnem. Studia jako próba zdeprecjonowania stygmatu osoby niepełnosprawnej*, „E-mentor” 2010, Nr 2

Twardowski A., *Społeczny model niepełnosprawności – analiza krytyczna*, „Studia Edukacyjne” 2018, 48

Weger U. W., Hooper N., Meier B. P., Hopthrow T., *Mindful maths: Reducing the impact of stereotype threat through a mindfulness exercise*, Consciousness and Cognition 2012, Nr 21(1)

Wertlieb E. C., *Minority group status of the disabled*, Human Relations 1985, Nr 38(11)

Winiewski M., *Ciepło i kompetencja jako struktura treści stereotypów. Modyfikacja i aplikacja modelu BIAS map*, 2013

Wojciszke B., Szlendak M. A., *Skale do pomiaru orientacji sprawczej i wspólnotowej*, „Psychologia Społeczna” 2010, Nr 5(1)

Wolińska J., *Percepcja społeczna, stereotyp niepełnosprawności – perspektywa aktora i obserwatora*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – „Pedagogia-Psychologia” 2015, Nr 28(1)

Żuchowska-Skiba D., *Integracja, emancypacja czy afirmacja? Tożsamości osób z niepełnosprawnościami we współczesnej Polsce*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2018, Nr 14(3)